

ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ОКУПОВАНОМУ КРИМУ В УМОВАХ ШИРОКОМАСШТАБНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ (ЛЮТИЙ 2022 – ПОЧАТОК 2023)

Андрій ІВАНЕЦЬ

orcid.org/0000-0001-7167-8183

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник

відділу історико-правових і теоретико-методологічних проблем українознавства НДІУ

Анотація. У статті проаналізовано вплив широкомасштабної агресії росії у лютому 2022 р. – навесні 2023 р. на збереження української громадянської та етнічної ідентичності у тимчасово окупованому Криму. Держава-окупант проводила з початку війни у 2014 р. політику, спрямовану на дискримінацію громади етнічних українців Криму та корінного кримськотатарського народу, викорінення української громадянської та етнічної ідентичності, як частину плану із знищення Української держави та української нації. Новий етап війни, який рф розпочала у лютому 2022 р., посилив цю політику на тимчасово окупованій території Криму. Окупаційний режим збільшив тиск на носіїв української ідентичності, зокрема за допомогою воєнної пропаганди, активнішого залучення релігійних організацій до інформаційно-психологічного пресингу, нововведень у законодавство щодо так званої «дискредитації дій збройних сил рф», більш широкого застосування репресивного законодавства загалом, стимулювання доносів та інших форм позасудового переслідування. Під час широкомасштабної агресії окупанти посилили дискримінацію Кримської єпархії ПЦУ, яка допомагає не лише задовольняти духовні потреби віруючих, а й підтримувати ідентичність кримських українців. Зокрема, окупанти навесні 2023 р. захопили собор цієї конфесії у Сімферополі. З метою уникнення мобілізації до лав армії держави-агресора і вимушеної участі у війні проти України помітна частина проукраїнськи налаштованих кримчан виїхала за межі Криму. Масштаб злочинів окупантів на початку нової фази війни та наступні успіхи української армії у відбитті агресії росії призвели також до активізації таких кримчан, які проводять стихійні антивоєнні акції чи створюють підпільні групи спротиву, до поширення проукраїнських настроїв серед частини інших жителів Криму. Разом з тим внутрішніх сил у них недостатньо для довгострокового ефективного протистояння політиці дискримінації та асиміляції окупаційного режиму. В разі його збереження негативні тенденції збережуться, тому, на думку автора, реальним механізмом захисту прав носіїв української ідентичності в Криму є його звільнення від окупації.

Ключові слова: українська ідентичність; тимчасово окупований Крим; широкомасштабна агресія росії; українці Криму; геноцид.

THE PROBLEM OF PRESERVING UKRAINIAN IDENTITY IN OCCUPIED CRIMEA IN THE CONDITIONS OF RUSSIAN LARGE-SCALE AGGRESSION AGAINST UKRAINE (FEBRUARY 2022 – BEGINNING 2023)

Andrii IVANETS

Candidate of Historical Sciences, senior research fellow, Department of Historical and Legal, Theoretical and Methodological Problem of Ukrainian Studies of RIUS

Annotation. *The article analyses the impact of russia's large-scale aggression in February 2022 — spring 2023 on preserving Ukrainian civil and ethnic identities in the temporarily occupied Crimea. Since the beginning of the war in 2014, the occupying state has pursued a policy aimed at discriminating against the ethnic Ukrainian community of Crimea and the indigenous Crimean Tatar people, eradicating Ukrainian civil and ethnic identities, as part of a plan to destroy the Ukrainian state and the Ukrainian nation. The new stage of the war, which the russian federation began in February 2022, strengthened this policy in the temporarily occupied territory of Crimea. The occupation regime increased the pressure on the bearers of the Ukrainian identity, in particular, with the help of military propaganda, more active involvement of religious organizations in informational and psychological pressing, innovations in legislation regarding the so-called “discrediting of the actions of the armed forces of the russian federation”, wider application of repressive legislation in general, stimulation of denunciations, and other forms of extrajudicial prosecution. During the large-scale aggression, the occupiers intensified the discrimination of the Crimean Diocese of the Orthodox Church of Ukraine, which helps not only to satisfy the spiritual needs of believers but also to maintain the identity of Crimean Ukrainians. In particular, the occupiers seized the cathedral of this denomination in Simferopol in the spring of 2023. In order to avoid recruitment into the ranks of the army of the aggressor state and forced participation in the war against Ukraine, a significant number of pro-Ukrainian Crimeans left Crimea. The scale of crimes at the beginning of the new phase of the war and the subsequent successes of the Ukrainian army in repelling russian aggression also led to the activation of pro-Ukrainian Crimeans, who conduct spontaneous anti-war campaigns or create underground resistance groups, to the spread of pro-Ukrainian sentiments among some other residents of Crimea. At the same time, the internal forces of pro-Ukrainian Crimeans are not sufficient for long-term effective opposition to the policy of discrimination and assimilation of the occupation regime. If it is continued, the negative trends will remain; therefore, in the author's opinion, the real mechanism for protecting the rights of the bearers of the Ukrainian identity in Crimea is de-occupation.*

Key words: *Ukrainian identity; temporarily occupied Crimea; large-scale aggression of russia; Ukrainians of Crimea; genocide.*

Постановка проблеми. Агресивну і геноцидну війну проти України росія розпочала в 2014 р. з окупації та спроби анексувати АР Крим і м. Севастополь. Попри цілеспрямовані наміри замаскувати цей процес під «волевиявлення кримчан» агресивний характер дій держави-окупанта був очевидним для багатьох акторів світової політичної сцени вже на початковому етапі збройних дій, адже вперше з часів Другої світової війни в Європі одна держава намагалася не просто захопити територію іншої, а й юридично закріпити порушення територіальної цілісності держави-жертви. Втім геноцидні мотиви та практики керівництва рф, яке, вірогідно, з самого

початку війни мало намір знищити українську націю та ліквідувати Українську державу, стали очевидними для значної частини міжнародного співтовариства лише на етапі широкомасштабної агресії, яку російська сторона розпочала 24 лютого 2023 р. Схоже, що в Україні політикумом і суспільством вони не до кінця усвідомлені. Так, наприклад, у заяві Верховної Ради України «Про використання політичним режимом російської федерації ідеології расизму, засудження заasad і практик расизму як тоталітарних і людиноненависницьких» міститься заклики до міжнародного співтовариства визнати дії, вчинені органами держави-терориста – рф – та її політичним і

військовим керівництвом саме під час широкомасштабної збройної агресії російської федерації проти України, геноцидом українського народу [8].

Тим часом політика знищення української громадянської та етнічної ідентичності як один із ключових елементів практики рашизму, порушення базових прав і свобод громадян України, дискримінації корінного кримськотатарського народу та спільноти етнічних українців Криму державою-агресором проводиться на тимчасово окупованій території АР Крим і м. Севастополя з 2014 року (політика щодо окупованого Донбасу має, на нашу думку, аналогічну природу, але не є предметом розгляду у цій статті). В цілому окупаційна політика росії має з того часу ознаки етноциду щодо української громади і найбільшого корінного народу та геноциду щодо частини української політичної нації, яка проживає в Криму. Наприклад, вже з 2014 р. розпочався процес незаконного всиновлення вихованців дитячих будинків – громадян України – росіянами. Зокрема, у жовтні 2014 р. у тимчасово окупованому Криму почав працювати всеросійський соціальний проєкт «Поезд надежды» з метою всиновлення або взяття під опіку громадянами рф українських дітей і вивезення їх до росії [5]. Кінцевим результатом таких дій є позбавлення дітей зв'язків з Україною, можливості вільно обирати українську ідентичність, примусове нав'язування російської ідентичності, тобто асиміляція. Такі дії мають ознаки порушення ст. II Конвенції про запобігання та покарання злочину геноциду, ухваленої Генеральною Асамблеєю ООН 09.12.1948, та ст. 6 Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Згідно із згаданою Конвенцією злочин

геноциду скоєно, коли особа вчинила заборонені діяння з наміром повністю або частково знищити національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку. Пункт е) ст. II Конвенції до таких дій відносить примусову передачу дітей з однієї людської групи до іншої [11].

Протягом перших восьми років окупації Криму росія проводила цілеспрямовану політику цілковитого викорінювання ідентичності української політичної нації та нав'язування кримчанам російської тотожності. Для цього застосовувався широкий арсенал заходів, серед яких – нав'язування російського громадянства, знищення українських громадських, політичних та культурних організацій, української та україномовної системи освіти та преси, штучне і незаконне ізолювання кримчан від інформаційного, освітнього, культурного просторів України, переслідування за використання української символіки та проукраїнські погляди, масоване нав'язування антиукраїнських наративів, інформаційно-психологічний пресинг, індоктринація ідеологією рашизму громадян України, витіснення за межі тимчасово окупованої території, вбивства, позбавлення свободи та інші форми тиску на проукраїнських активістів, колонізація Криму громадянами рф (орієнтовно 500 тис. осіб переїхало за останні дев'ять років з росії в АР Крим і м. Севастополь).

Широкомасштабна агресія росії проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 року, змінила ситуацію на тимчасово окупованій території Криму. Аналізувати ці зміни необхідно як з метою розуміння політики держави-окупанта, прогнозування її наслідків та вироблення оптимальних механізмів

реагування цивілізованого світу, так і для фіксації злочинів, вчинених росією, її громадянами та колаборантами. До того ж минулого року лунали неоднозначні заяви окремих українських правоохоронців, що ніби ситуація в Криму суттєво не погіршилася.

Метою цієї статті є з'ясування впливу політики росії під час етапу широкомасштабної агресії у 2022 р. і на початку 2023 р. на можливість збереження української громадянської та етнічної ідентичності в окупованому Криму.

Джерельна база дослідження. Оскільки етап широкомасштабної агресії росії продовжується, його наслідки для кримчан, зокрема, можливості зберегти українську ідентичність, відображені насамперед в аналітичних матеріалах правозахисних організацій (Кримська правозахисна група, Центр громадянської просвіти «Альменда», Регіональний центр з прав людини, ГО «Кримський процес», центр «Зміна», Українська гелсінська спілка з прав людини тощо), аналітичних центрів та окремих аналітиків як, наприклад, Є. Вірлич. Збирають інформацію про порушення прав людини і громадянина на тимчасово окупованій території АР Крим і Севастополя, пов'язану із проблемою збереження і захисту української ідентичності, а також розробляють шляхи її підтримання і відновлення низка органів влади. Серед них – уповноважений з прав людини Верховної Ради України, уповноважений із захисту державної мови, Представництво Президента України в АР Крим, Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, Міністерство освіти і науки України, Міністерство культури та інформаційної політики України, Прокуратура

АР Крим і м. Севастополя. Використана автором почасти й усна інформація, отримана безпосередньо від кримчан, які перебувають в окупації.

Виклад основного матеріалу. Фаза широкомасштабної агресії росії проти України призвела до збільшення кількості тяжких злочинів – воєнних злочинів, злочинів проти людяності, геноциду, вчинених російськими збройними силами та владою, зокрема окупаційними адміністраціями. Цей етап мав суперечливий вплив на ситуацію в Криму.

У кримському суспільстві з лютого 2022 р. спостерігаються дві протилежні тенденції: з одного боку, активізація спротиву громадян України на тимчасово окупованій території АР Крим і м. Севастополя, з другого – посилення репресивної та дискримінаційної політики, мілітаризації кримчан окупаційною владою. Спротив має стихійні та організовані форми. Багаторічні зусилля із розбудови окупаційних структур, зокрема репресивно-карального апарату, здавалося, створили умови для цілковитого придушення спротиву серед кримського населення, втім нова фаза агресії росії проти України спровокувала його посилення.

Стихійні одиночні антивоєнні акції протесту та інші прояви спротиву в Криму, попри вкрай несприятливу ситуацію, почалися одразу після 24 лютого 2022 р. Про них нам відомо як через спілкування з кримчанами, так і з рішень нелегітимних судових органів рф у Криму, повідомлень ЗМІ. Здебільшого, за наявною інформацією, вони мали форму ненасильницького громадянського протесту: написання чи розповсюдження антивоєнних гасел, української символіки і проукраїнських гасел, символіки

рухів спротиву окупації, одиночні пікети тощо.

Один із найвідоміших актів одиночного стихійного спротиву в Криму вчинив художник із Євпаторії Богдан Зіза. 16 травня 2022 року він облив жовтою та блакитною фарбами двері й фасад окупаційної Євпаторійської міської адміністрації та кинув у неї підпалений «коктейль Молотова». Художник також зняв на відео свою акцію і закликав інших кримчан, мешканців росії та Білорусі виходити на протести. У травні 2022 р. окупанти затримали Б. Зізу, після побиття змусили записати відео з «вибаченнями» і оштрафували за статтею 20.3.3 КпАП рф про «дискредитацію збройних сил росії». Невдовзі його направили в СІЗО, а на початку червня 2023 р. Південний окружний військовий суд Ростова-на-Дону за статтями про тероризм і політичний вандалізм засудив Б. Зізу до 15 років колонії загального режиму. У відповідь політв'язень оголосив голодування з правозахисними і політичними вимогами. Перебуваючи в СІЗО, він розповів українським журналістам, що після повномасштабного вторгнення друзі запропонували йому провести пікет на площі в Євпаторії, але за кілька годин дізнався, що їх затримала ФСБ. Ініціатори пікету були оштрафовані. На певний час художник закрився у собі та із розчаруванням спостерігав за реакцією знайомих у Криму і рф, а у травні вирішив діяти. Він і раніше самостійно робив проукраїнські написи та зображення у публічному просторі. «Я чудово розумію, що страшно, і збрешу, якщо скажу, що в мене не було страху. Був і є. Але своїм прикладом я хотів показати, що час боятися і мовчати минув!» – пояснив свою позицію Б. Зіза [4].

Частина кримчан, яка проводила антивоєнні акції, не потрапила у фокус уваги російських силовиків і ЗМІ. Іншим довелося з ними стикатися. Кримчанка, дрібний підприємець Віолетта Столярова, яка змушена була після відкриття кримінальної справи проти неї російськими силовиками виїхати з Севастополя навесні 2023 р. до Києва, стала відомою завдяки мас-медіа. Вона описує свої мотиви для демонстрації проукраїнської позиції минулого року, які, ймовірно, поділяли й чимало інших учасників антивоєнних акцій. Після початку російської окупації «антиукраїнські настрої висіли в повітрі, майже ніхто не наважувався публічно заявляти свою українську позицію», але ситуацію змінило повномасштабне вторгнення. Фейсбук в рф і на окупованих нею територіях України відключили майже одразу після його початку, і «всі розмови, обурення перейшли «на кухню». «Люди ходили й писали доноси на сусідів, якщо хтось у жовтий чи блакитний колір пофарбував паркан. На викладачів, школярів за вислови доноси писали. Атмосфера була напруженою – не передати словами. Але разом із тим моєму обуренню не було меж! Я писала у фейсбуці (через захищену систему VPN. – Авт.), щоб мене читали хоча б українці. Мені ще пощастило, ніхто не доніс за мої пости. Я ж готова була ходити на антивоєнні мітинги від самого початку, шукала хоч якусь інформацію. Але її не було», – згадує В. Столярова. На дії її надихнув рух спротиву «Жовта стрічка», який навесні 2022 р. розпочав активність на окупованих територіях України і з яким вона познайомилася у Фейсбуці. «Я загорілася, бо не могла мовчати! Бо навколо себе я не могла зібрати навіть і п'ятьох людей, які жили б поруч і готові були підтримати

відкрито якусь форму протесту. Та мені самій важливо було показати, що в Криму лишаються українці, які не підтримують війну, які не погоджуються з тим, що Крим – це росія. Для мене було принципово, аби серед переважної проросійської більшості мій голос таки прозвучав: я – не така, як вони!» – пояснює кримчанка. Протягом семи місяців В. Столярова розвішувала у Севастополі жовті стрічки, малювала фарбою жовті стрічки на стінах, писала символічні літери «і» та «ї», а після зруйнування російськими ракетами у Дніпрі будинку почала робити написи на вулицях і парканах: «Крим – це Україна», «Севастополь – Україна», «ЗСУ поруч», «Слава Україні!». Жінка згадує, що їй було страшно, але обурення було сильнішим. «Я не могла ні про що інше думати, тільки – як припинити цей жах, що коїться в Україні», – пояснює вона [27]. Навесні 2023 р. її затримали російські силовики і примусили на камеру вибачатися. Оскільки В. Столяровій загрожувало позбавлення волі, то вона зуміла виїхати на неокуповану територію України. В. Столярова згадує, що у неї були однодумці, що вона використовувала символіку руху «Жовта стрічка», але все ж її інформаційний спротив, на нашу думку, починався як стихійний. Проте минулого року в окупованому Криму розгорнули свою діяльність такі рухи спротиву, як «Атеш», «Жовта стрічка» та «Кримські бойові чайки». З другої половини 2022 р. в Криму спостерігаються не лише ураження об'єктів окупаційної армії ударами ракет і дронів, а й збройні акції диверсійного характеру. З 2023 р. на окупованому півострові ведеться і «рейкова війна». Із зрозумілих причин конкретна інформація про участь у цих акціях кримчан відсутня.

Посилення в рф законодавчих механізмів репресій за проукраїнські та антивоєнні погляди у 2022 і 2023 рр. та незаконне їх застосування в окупованому Криму

Для придушення хвилі антивоєнних протестів і проукраїнських настроїв серед російського населення та громадян України на окупованій території росія використала квазіправові інструменти. Російський парламент ухвалив 4 березня 2022 р. поправки до законодавства, які передбачають адміністративну та кримінальну відповідальність за «дискредитацію збройних сил рф». Такі законодавчі новели дозволяють переслідувати громадян за будь-яке незручне висловлювання, дію чи поширення інформації, яка відрізняється від офіційної позиції кремля. Держава-окупант всупереч міжнародному праву розповсюджує дію цього законодавства на тимчасово окуповані території АР Крим і м. Севастополя.

Зокрема, до Кодексу про адміністративні правопорушення рф була запроваджена ст. 20.3.3. КпАП рф, яка передбачає покарання за «публічні дії, спрямовані на дискредитацію використання збройних сил російської федерації з метою захисту інтересів російської федерації та її громадян, підтримки міжнародного миру та безпеки або виконання державними органами російської федерації своїх повноважень у вказаних цілях». За даними Кримської правозахисної групи, справи за цією статтею у тимчасово окупованому Криму найчастіше відкривають після доносів.

Протягом березня 2022 – травня 2023 рр. окупаційні суди у Криму і Севастополі, за оцінюваннями ГО «Кримський процес», ухвалили рішення про призначення адміністративного покарання за

«дискредитацію армії рф» у 324 випадках [26] (всього було передано силовими структурами рф матеріали щодо 350 осіб). Причому рівень переслідувань помітно зростає: у березні–травні 2023 р. було складено 103 протоколи, тоді як у грудні 2022 р. – лютому 2023 р. – 65 [26].

Найчастіше притягали до адміністративної відповідальності за публікації в соціальних мережах та інших інтернет-ресурсах, які суперечать позиції влади рф. За інформацією ГО «КримSOS», більшість людей оштрафували на суму 30 тисяч рублів (це орієнтовно 14,5 тис. гривень) – 50 тис. рублів. На другому місці за кількістю переслідувань – усні висловлювання громадян, за які до адміністративної відповідальності було притягнуто в період дослідження щонайменше шість осіб, також відомо про притягнення людини до відповідальності за розміщення у вікнах свого будинку двох прапорів «з символікою України» [26].

14 березня 2023 р. парламент ухвалив зміни до закону, відповідно до яких за «дискредитацію» російських військових, які воюють в Україні, можуть ув'язнити до 15 років. Це репресивне нововведення у законодавство демонструє, що проблеми всередині рф, пов'язані з війною проти України, загострилися.

У липні 2022 р. до ст. 20.3 Карного кодексу рф «Пропаганда чи публічне демонстрування атрибутики або символіки екстремістських організацій, або іншої атрибутики, громадське демонстрування яких заборонено» також були внесені зміни, що посилюють відповідальність. Цю статтю силові структури держави-окупанта активно застосовують для репресій щодо проукраїнськи налаштованих кримчан.

У нашому розпорядженні відсутня повна інформація про кримінальне переслідування кримчан окупаційною владою з лютого 2022 р. Хоча, за оцінками правозахисників, у тюрмах росії і окупованого Криму зараз перебуває понад 150 політв'язнів-громадян України, які мешкали на Кримському півострові (серед них непропорційно велика частка кримських татар). Причому умови їхнього утримання, схоже, погіршилися. У лютому 2023 р. політв'язні з Криму Костянтин Ширінг та Джеміль Гафаров померли у російських тюрмах внаслідок ненадання медичної допомоги. Надходять скарги від інших політв'язнів-кримчан щодо жорстокого ставлення та катувань, зокрема, Ірині Данилович та Олегу Приходьку попри серйозні проблеми із здоров'ям медична допомога дефакто не надається. Проти останнього політв'язня, який у Криму демонстрував проукраїнську позицію, у 2022 р. порушили нову сфабриковану кримінальну справу [21].

До того ж у Сімферополі минулого року відкрили нове СІЗО на 450 місць, у якому у грудні 2022 р. перебувало щонайменше 110 українських громадян з новоокупованих територій півдня України та кілька іноземців-волонтерів звідти. «Практика така, що людей за певними списками, які готувалися ще до 24 лютого, викрадали, піддавали жорстоким катуванням, тримали в місцях не-свободи, а за декілька тижнів вивозили до СІЗО Сімферополя і на деяких відкривали кримінальні справи. Чому на деяких – тому що і досі є кілька людей, які перебувають у СІЗО в Криму, але на них не відкрито жодної справи», – розповіла голова правління Кримської правозахисної групи Ольга Скрипник [20].

Помітною тенденцією 2022 р. стали кримінальні справи щодо звинувачення кримчан у співпраці з українськими спецслужбами. Якщо раніше «шпигунські» та «диверсантські» справи з'являлися, як правило, один-два рази на рік, то після 24.02.2022 р. – зі швидкістю одна-дві справи на місяць. Як пише у своєму огляді громадська ініціатива «Кримська ідея», за дев'ять місяців війни росії проти України відкрито щонайменше 16 кримінальних справ такого характеру. Так, наприклад, сімферопольця Станіслава Стеценка засудили до 12 років за т. зв. шпигунство.

Посилення інформаційно-психологічного тиску на українську громаду та носіїв української політичної ідентичності

З початком широкомасштабної агресії росії проти України посилюється і до того досить потужний інформаційно-психологічний тиск на громаду етнічних українців Криму та носіїв української громадянської (політичної) ідентичності в Криму. Це знайшло свій вияв насамперед у таких напрямках окупаційної політики (їхній перелік, звісно, невичерпний):

1. Посилення зусиль із дегуманізації української нації, українців російською державною воєнною пропагандою («денацифікація, демілітаризація», геноцид на Донбасі). Оскільки війна росії проти України має агресивний і геноцидний характер, пропагандистський прийом розлюдення/дегуманізації та демонізації української нації російська пропаганда широко використовувала з 2014 р. (українці – фашисти, нацисти тощо, стверджувала вона). Одночасно

пропагувалася концепція «русского мира», яка принципово не визнає ані державницької, ані національної суб'єктності українців та України (її пропагандистські тези: «росіяни та українці – один народ», «Україна – частина росії» або «частина українських земель – це росія»). Статтю путіна «Про історичну єдність росіян і українців» (з ідеологемами «росіяни і українці – один народ», створення України за рахунок «історичних територій» росії) можна розглядати як підготовчий етап широкомасштабної агресії. Міністерство оборони РФ, до речі, у липні 2021 р. зобов'язало військових вивчати в рамках військово-політичної підготовки цю маніпулятивну статтю [29], в тому числі у Криму. Пропагувалася ця стаття, звісно, і серед цивільного кримського населення. З лютого 2022 р. ЗМІ в окупованих АР Крим і Севастополі, кримські політики-колаборанти та чиновники окупаційної адміністрації розповсюджували наративи російської воєнної пропаганди про потребу «денацифікації» та «демілітаризації» України, про те, що нібито вона вчиняє вісім років геноцид на Донбасі. Протягом останнього року окупаційна адміністрація Криму із числа колаборантів багаторазово цинічно спекулювала на темі геноциду в Україні. Наприклад, 2 квітня 2023 р. т. зв. голова Госсовета «Республіки Крим» Володимир Константинов в ефірі російського державного телеканалу «Крым 24» недорікувато заявив: «Очікується у подальшому етнічний конфесійний російськомовний геноцид. Будуть знищувати все російське за трьома ознаками». «Етнічна – ти за них, але ти росіянин – будеш знищений. Конфесійна – все, що пов'язано з православною церквою Московського патріархату, буде

знищено. Політична – хто розмовляє російською мовою», – заякував кримчанин В. Константинов [22].

2. Участь у військовій пропаганді основних релігійних організацій РФ, прагнення «сакралізувати війну». В Криму чисельно домінують прихильники православ'я, насамперед – УПЦ МП/РПЦ, та ісламу, велика частина яких є вірними «Духовного управління мусульман Республіки Крим і Севастополя».

РПЦ ще до 2014 р. підтримувала і пропагувала еретичну етнофілетичну ідеологію «русского мира», яка лежить в основі рашизму та стала однією з ідеологічних підстав для війни проти України.

Під час широкомасштабної фази агресії проти України РПЦ порівняно з 2014–2021 рр. більш активно і відверто включилася у підтримку держави-агресора. Наприклад, навесні 2022 р. патріарх московський Кирило у руслі російської пропаганди приховував реальні причини неоімперської і геноцидної війни РФ проти України і пояснював для публіки її відмовою Донбасу проводити гей-паради, демонстративно вручав ікону очільнику Національної гвардії Росії, яка бере участь у бойових діях на Донбасі, заявляв ніби служба в російській армії – «це справжній подвиг», а Росія ніколи ні на кого не нападає [9, с. 13–15]. Новим псевдохристиянським елементом у «теології війни» патріарха Кирила стало проголошення ним наприкінці вересня 2022 р. загибелі воєня російської окупаційної армії викупною жертвою – нібито за цей вчинок будуть анульовані всі його гріхи. Очевидно, ця ідеологема мала підкріпити кілька днів перед тим проголошену владою РФ «часткову мобілізацію» росіян.

Дослідники Інституту масової інформації на підставі аналізу постів у лютому–жовтні 2022 р. у верифікованих телеграм-каналах російських медіа, що фінансуються за державні кошти, виявили чотири наративи спікерів РПЦ щодо України:

- в Україні тиснуть на УПЦ та православних;
- українці мають схильність до тероризму, агресії, язичництва;
- росіяни та українці – єдиний та нероздільний народ;
- невизнання України як окремої незалежної країни.

Згідно з цим же дослідженням було виділено чотири групи наративів із вуст особисто глави РПЦ Кирила:

- «українці та росіяни – єдиний народ»;
- невизнання України як країни та заперечення її самостійності;
- сакралізація війни;
- заперечення або ж виправдання російської агресії [23].

Очевидно, що такі наративи насаджувалися і серед кримської пастви УПЦ МП/РПЦ.

РПЦ також скористалася тим, що 27 травня 2022 р. собор УПЦ МП заявив про «самостійність і незалежність» (де-юре розрив канонічного зв'язку оголошений не був) і висловив незгоду з позицією патріарха Кирила щодо війни в Україні, та перепідпорядкувала три кримські єпархії УПЦ МП московському патріарху і синоду РПЦ. На базі Джанкойської, Сімферопольської та Феодосійської єпархій була утворена Кримська митрополія РПЦ. Ці дії посилити їхній зв'язок з РПЦ, хоча кримські церковні структури УПЦ МП з 2014 р. активно співробітничали із російською

окупаційною адміністрацією, російськими окупаційними військами, брали активу участь в індоктринації кримського населення ідеологією рашизму.

Найбільше об'єднання кримських мусульман, яке активно співпрацює з окупантами, – «Духовне управління мусульман Криму і Севастополя» – вже навесні 2022 р. включилося в ідеологічну підтримку широкомасштабної агресії проти України. Так, «заступник муфтія» Криму Асадулла Баїров разом із низкою очільників російських організацій мусульман і представником мусульман Абхазії взяв участь 16 березня 2022 р. у Владикавказі у конференції «Духовне служіння і соціальна місія релігійних організацій у контексті формування загальноросійської громадянської ідентичності» [6]. Її учасники виступили із спільною заявою про повну підтримку «СВО», а мусульман-солдатів російської армії, які загинуть у ході бойових дій, оголосили «шахідами» (мучениками за віру).

У вересні 2022 р. «муфті мусульман Криму» Еміралі Аблаєв заявив: «Ми йдемо разом із всіма і погоджуємося із тими рішеннями, які ухвалює наш президент Владімір Владімірович Путін». Російсько-українську війну він охарактеризував так: «Якщо казати відверто про зіткнення, які там відбуваються, то це все заради Криму, можна сказати, кримська битва. Тому що все почалося після 2014 року. ...І сьогодні за всіх солдатів, які йдуть з Криму, будемо молитися...» [25]. У лютому 2023 р. СБУ висунула підозру Е. Аблаєву у виправдовуванні злочинів агресії рф проти України [7].

Подібні заклики, спрямовані на сакралізацію війни проти України, та інші форми підтримки ідеології і практики

рашизму робили представники деяких інших конфесій. Позиція цих релігійних організацій призводить до посилення тиску на носіїв як української етнічної ідентичності, які є, наприклад, серед православних віруючих, так і української громадянської (політичної) ідентичності, які є серед вірних більшості конфесій у Криму.

3. Деукраїнізація топонімів під гаслом «денацифікації». Оскільки в Україні відсутній нацизм, а росія проголосила метою війни проти неї у 2022 р. «денацифікацію», аналітики справедливо визначили, що під цим евфемізмом держава-агресор насправді ховає намір деукраїнізувати окуповані території. Ця політика була підхоплена і колаборантами-представниками окупаційної адміністрації. Зміни назв об'єктів, які мають назви, пов'язані з Україною та українцями, під час окупації відбувалися й раніше (наприклад, Український академічний музично-драматичний театр у Сімферополі втратив у назві визначення «Український», школа імені С. Руданського у Ялті була незаконно позбавлена імені ялтинського лікаря та українського поета тощо). Новий етап війни призвів до чергових закликів позбутися українських назв. Так, т. зв. голова Республіки Крим С. Аксьонов 1 квітня 2023 р. публічно закликав місцеву владу в Криму позбутися всіх українських символів у населених пунктах. Це він зробив у своєму телеграм-каналі, підтримуючи ідею перейменування вулиці В'ячеслава Чорновола в Армянську. «Абсолютно неприпустимо, щоб у російському Криму залишалися символи, присвячені людям, які так чи інакше пов'язані з українським нацизмом, з реалізацією проекту України як анти-Росії. Тим більше, що у

нас є величезна кількість справжніх героїв. Пропоную місцевій владі провести «ревізію» щодо виявлення подібних символів у населених пунктах нашої республіки», – заявив Аксьонов [13]. Очевидно, що дисидент і проєвропейський політик-демократ В. Чорновол жодним чином не належав до нацистського політичного табору, проте його принципова позиція у захисті національних інтересів України, звісно, сприймається носіями ідеології рашизму як ворожа, а тому таврується як «нацистська». До речі, С. Аксьонов закликав перейменувати вулицю В. Чорновола на «вулицю 126-ї окремої Горлівської двічі Червонопрапорної, ордена Суворова бригади берегової оборони» [13], що дислокується в селі Перевальному і понесла значних втрат під час минулорічних загарбницьких дій на материковій частині України. Раніше нелегітимний «Глава Республіки Крим» заявив, що планує «націоналізувати» кримське майно українських політиків і чиновників, які виступають проти війни росії в Україні. Оприлюднення такої інформації серед іншого має на меті створити психологічний дискомфорт або залякати носіїв української ідентичності в Криму.

4. Маніпуляції із статистикою щодо чисельності українців Криму як елемент психологічного тиску на носіїв української ідентичності. Держава-окупант вже у 2014 р. намагалася применшити присутність у АР Крим і Севастополі етнічних українців, які становлять другу за чисельністю громаду Криму. Так, президент рф путін 18 березня 2014 р. у так званій «кримсько-судетській» промові оголосив, що в Криму нібито проживає 350 тис. українців. Ця цифра була взята «зі стелі», адже

суперечила як інформації науковців, так і результатам Всеукраїнського перепису 2001 р. За результатами останнього, в АР Крим і Севастополі проживало 576,8 тис. українців (492,4 тис. [17] і 84,4 тис. чол. [18] відповідно), а загалом українська громада складала майже чверть кримського населення. У березні 2015 р. окупаційна влада оголосила, що, за попередніми результатами перепису 2014 р., в Криму проживає 344,5 тис. українців, що на 40%, або 232 тис. осіб, менше показника 2001 р. Тобто частка етнічних українців у кримському населенні нібито катастрофічно зменшилася за 13 років з 24,4% до 15,7% від загальної чисельності кримчан. Схоже, під час перепису окупанти «підігнули» цифру чисельності українців під оголошену путіним у березні 2014 р. Публічне інформування про «демографічну катастрофу» громади етнічних українців Криму серед іншого мало стимулювати якусь її частину асимілюватися – приєднатися до іноетнічної більшості. Вражаюче низькою нібито виявилась і кількість носіїв української мови – рідною її назвали 3,3%, тоді як у 2001 р. таких кримчан було 10% [16].

Ситуація з незаконним переписом 2021 р. в окупованому Криму значною мірою є подібна. Довіряти йому як надійному джерелу інформації немає підстав. Адже окупанти проводили перепис із порушеннями, в умовах інформаційно-психологічного та іншого тиску на українців, що призводило до приховування частиною людей української ідентичності, до того ж і цього разу могла бути пряма фальсифікація даних. У лютому 2022 р. керівник т. зв. Кримстату Ольга Балдіна зазначала, що чисельність росіян у Криму зросла на 7,7%, а

кількість опитаних, які відносять себе до українців, навпаки, зменшилася: «Якщо у 2014 році українцями себе вважали 16 відсотків кримчан, то в 2021 році – 8,2 відсотка» [10].

5. Посилення мілітаризації освіти.

Росія з 2014 р. здійснює мілітаризацію освіти через запровадження російської освітньої системи, яка передбачає викладання предметів гуманітарного циклу із звеличенням ролі і антиукраїнськими наративами, створення мілітаризованих класів у загальноосвітніх закладах (кадетських, козачих тощо), незаконне пропагування серед молоді служби в армії держави-окупанта, розгортання діяльності воєнізованих молодіжних організацій, зокрема, заснованої у 2016 р. Міністерством оборони РФ «Юнармія». Нова фаза агресії призвела до посилення цієї тенденції – з вересня 2022 р. у кримських школах запроваджені обов'язкові щотижневі класні години «Розмови про важливе», на яких школярам нав'язують російські пропагандистські кліше про війну проти України, також щотижня проводиться церемонія підняття російського прапора [15]. З наступного навчального року окупанти планують запровадити обов'язкові уроки початкової військової підготовки. Кримські заклади відпочинку використовувалися у 2022–2023 рр. для протиправного утримання дітей, викрадених з материкової частини України, та спроб індоктринувати їх расизмом.

Посилення позасудового тиску на проукраїнських кримчан через оприлюднення персональних даних та тиск на бізнес

У 2022 р. в Криму стало досить частим явищем поширення персональних

даних людей, помічених у проукраїнських симпатіях, у російських «патріотичних» (насправді рашистських за ідеологією) чатах, після яких кримчани з проукраїнськими поглядами стикаються із цькуванням у соціальних мережах та потоком прямих погроз своєму здоров'ю чи життю. Іншою формою неформального переслідування є тиск на бізнес. Окупаційна влада робить усе для того, щоб позбавити таких людей доходів. Яскравим прикладом може стати знесення у серпні 2022 р. станції техобслуговування у с. Видне Красногвардійського району, де працівники у червні 2022 р. нібито відмовилися поміняти колесо на російській військовій машині [2].

У квітні 2022 р. у тимчасово окупованих АР Крим і Севастополі стало поширеною практикою оприлюднення відеозаписів із затриманими громадянами України, які, очевидно, під примусом просять «вибачення» в окупаційних військовослужбовців.

Особливо негативну роль у розгортанні публічного цькування проукраїнськи налаштованих кримчан під час широкомасштабної агресії відіграв зрадник присяги українському народу екс-майор Прикордонних військ України, екс-радник окупаційного «першого віцепрем'єр-міністра», громадський активіст та блогер із Феодосії Олександр Таліпов, який у березні 2022 р. створив спільноту донощиків – рух «Крымский СМЕРШ». Її завданням він проголосив створення «реєстру русофобів, укронацистів та зрадників», що на практиці виливається у виявлення людей з антивоєнними і проукраїнськими поглядами, оприлюднення їхніх персональних даних насамперед у телеграм-каналі «Крымский СМЕРШ», організацію їх позасудового

цькування та звернення до російських карально-репресивних структур з вимогами притягнути цих громадян до відповідальності. Організатор руху донощиків і раніше підтримував контакти із російськими силовиками. Причиною переслідування людини може стати навіть прослуховування українських пісень.

За рік діяльності О. Таліпов та його спільники створили такі телеграм-канали в окупованому Криму та 19 регіонах росії. Втім найбільшу спільноту донощиків йому вдалося організувати саме на Кримському півострові – у квітні 2023 р. у кримському телеграм-каналі нараховувалося 39,9 тис. осіб (для порівняння: у телеграм-каналах «СМЕРШ Москва» і «Питерский СМЕРШ» – 1030 і 529 осіб відповідно) [24]. Ймовірно, за цими діями проглядається намір заробити політичний капітал і створити у майбутньому політичну силу.

Через доноси, організовані О. Таліповим та його рухом, імовірно, постраждали вже сотні кримчан – вони зазнали публічних принижень і цькування, були окупантами незаконно притягнені до адміністративної та кримінальної відповідальності. Значною мірою завдяки діям «Кримського СМЕРШа» у лютому 2023 р. Крим був на третьому місці серед регіонів рф і окупованих нею територій України за кількістю складених протоколів за статтею 20.3.3 КпАП рф [24].

У 2023 р. телеграм-канал «Крымский СМЕРШ» отримав подяку від керівництва головного управління протидії екстремізму МВС росії. О. Таліпов має ще й персональний телеграм-канал, який використовує з такою ж метою, як і «Крымский СМЕРШ». Прокуратура АР Крим та Севастополя у вересні 2022 р. відкрила кримінальне провадження про

«розпалювання національної ворожнечі та ненависті» на цьому каналі.

Переслідування за використання української символіки, гасел і пісень

У 2022–2023 рр. в Криму окупанти продовжували переслідувати за використання української символіки. Таке порушення прав українців фіксується з 2014 р. Втім військова істерія, насаджувана в Криму, та новий розмах донощиків призводили іноді до гротескних причин для переслідувань. Так, наприклад, у квітні 2022 р. в Ялті російські поліцейські після доносу викликали для «профілактичної бесіди» 46-річну ялтинку Ольгу Дяченко за те, що в неї був манікюр у синьо-жовтих і червоно-чорних тонах. Пізніше її також викликали для пояснень у місцеве відділення ФСБ. Після «розмови» О. Дяченко змусили стерти манікюр [12].

У квітні 2023 р. в тимчасово окупованому Севастополі окупанти затримали 19-річного студента Кирила Коломійця зі зруйнованого росіянами Маріуполя, який на стіні квартири повісив прапор України. Напередодні у телеграм-каналі «Крымский СМЕРШ» оприлюднили відео, на якому невідомий стоїть на вулиці й знімає вікно Кирила, через яке видно український прапор. Пізніше у телеграм-каналах з'явилося відео із «вибаченням» громадянина України [28].

У вересні 2022 р. у Севастополі вимушена була звільнитися досвідчена 60-річна вчителька початкових класів школи № 22. Це сталося після доносу, ймовірно, когось із батьків, що на День знань у класі поруч були поставлені сині та жовті кульки. Директорка навчального закладу сказала, що, окрім «символіки

української» (кульок кольорів українського прапора), там ще стояв малюнок дитини й було написано українською мовою «Зі святом 1 вересня!», але про Україну на уроці не йшлося [1].

У 2022–2023 рр. в Криму неодноразово переслідували за гасло «Слава Україні!». Так, наприклад, минулого року О. Таліпов хвалився, що одного разу вдалося впіймати та засудити людей, які написали ці слова, протягом 12 годин [24]. У червні 2023 р. у мережі з'явилося відео, на якому 54-річна жителька Севастополя говорить «Слава Україні!». Її затримали, примусили записати відео з вибаченнями в «необережних висловлюваннях», а також склали щодо неї адміністративний протокол за «громадські дії, вчинені для дискредитації використання ЗС РФ» [19].

Попри всі переслідування в різних місцях Криму у 2022–2023 рр. продовжують з'являтися проукраїнські написи, зображення у національних кольорах, а окремі сміливці навіть вивішують український прапор у публічних місцях.

Новим проявом дискримінації в Криму росією української культури та ідентичності загалом стало жорстоке, а часом і відверто жорстоке адміністративне покарання за виконання частини українських пісень, які маркуються окупантами як ворожі – «нацистські», «бойові пісні українських націоналістів» тощо.

Перший випадок судового переслідування «за українську пісню» зафіксовано у серпні 2022 р. у місті Щолкіно. Нелегітимний російський суд у Криму оштрафував на 40 тис. рублів та заарештував на 10 діб діджея Юрія Романова, який поставив на замовлення клієнта у кафе «Краб» трек українського репера

YARMAK «Дике поле». Пізніше «суд» оштрафував замовника пісні Дмитра Гайна на 50 тис. рублів і власницю закладу.

12 вересня 2022 р. так званий глава Республіки Крим С. Аксьонов погрожував, що всім місцевим жителям, які «скандують у Криму проукраїнські гасла та співають українські націоналістичні пісні», загрожуватиме кримінальне переслідування. Причиною для погроз, імовірно, стали кілька відеороликів, знятих на різних заходах у Криму, на яких звучали українські пісні, зокрема «Червона калина» та Stefania.

Одним із найгучніших прикладів адміністративного переслідування за виконання українських пісень стала «справа ресторану «Арпат» у Бахчисараї. 10 вересня 2022 р. на весіллі кримськотатарської пари у цьому закладі пролунала пісня «Червона калина». Відеоролик з її виконанням виклав телеграм-канал «Крымский СМЕРШ». Нелегітимний «Бахчисарайський районний суд» притягнув організаторів і учасників весілля до адміністративної відповідальності за відтворення пісні «Червона калина», яку «суд» визнав «бойовою піснею українських націоналістів». За версією російських суддів, учасники весілля прослуховуванням цієї пісні дискредитували дії російської армії. Притягненим до відповідальності було незаконно призначено різні види покарання у вигляді штрафів у розмірі 50 тис. рублів, а також від 5 до 15 діб адміністративного арешту. Найбільше постраждав власник ресторану, який 15 днів перебував під арештом [30], а пізніше був вимушений записати «вибачення». Окупаційна влада також тимчасово закривала ресторан на перевірку.

Управління російського МВС у Криму відмовило у наданні російського громадянства переможниці конкурсу краси «Місіс Криму – 2022» Ользі Валєєвій, яка публічно виконувала пісню «Червона калина».

У грудні 2022 р. нелегітимний «Кіровський районний суд» притягнув до відповідальності трьох мешканців с. Золоте Поле Юнуса Буджека, Ділявера Меметова і Валентина Комісаренка за те, що вони «слухали й голосно співали пісні українських націоналістів, чим висловлювали свою незгоду з діями збройних сил російської федерації щодо проведення спеціальної операції». Їх також звинуватили за статтею КпАП рф про пропаганду чи публічне демонстрування нібито нацистської атрибутики чи символіки, заборонених федеральними законами. Чоловікам ухвалили покарання у формі адміністративного арешту строком на 11, 12 і 13 діб, окрім того, двом із них призначено адміністративні штрафи у розмірі 30 та 35 тисяч рублів.

Експертка Кримської правозахисної групи Ірина Сєдова кваліфікувала переслідування кримчан за українські пісні як «злочин проти людяності, що має ознаки геноциду», оскільки у такий спосіб чиняться спроби знищення української ідентичності мешканців півострова [3].

Згадані приклади, на жаль, не вичерпують перелік протиправних справ, які держава-окупант відкрила у 2022–2023 рр. проти громадян України в Криму за використання української символіки та інших форм мирного демонстрування української ідентичності. Втім вони свідчать, що дискримінація носіїв української ідентичності у цій сфері посилилася.

Порушення прав українців Криму на свободу совісті та віросповідання

Системні масові порушення прав віруючих різних конфесій та деномінацій, за винятком УПЦ МП/РПЦ, в тимчасово окупованому Криму продовжуються у 2022–2023 рр. В умовах знищення більшості українських громадських і політичних організацій (спроби створити нові незалежні від окупантів українські організації, навіть культурницького характеру, завершувалися тиском на їхніх членів і припиненням такої діяльності) підтримувати українську ідентичність допомагали деякі релігійні організації. Це насамперед Кримська єпархія ПЦУ (до грудня 2018 р. – УПЦ Київського патріархату) і Кримський екзархат УГКЦ, який у 2016 р. під тиском окупантів змушений був перереєструватися за російським законодавством як екзархат у безпосередньому підпорядкуванні Ватикану (тобто не як частина УГКЦ) – Католицька церква візантійського обряду. Фактично структури ПЦУ (спочатку УПЦ КП) стали основною організацією, в якій кримські українці могли гуртуватися для задоволення своїх духовно-культурних та мовних потреб. До анексії Криму орієнтовно десята частина кримчан декларувала відданість цій церкві (за даними соціопитування Центру Разумкова, у 2008 р. 11% кримчан були вірянами УПЦ КП [14]).

Обидві релігійні структури, які задовольняли духовні потреби кримських українців, зазнали дискримінації з боку окупантів. Протягом 2014–2021 рр. кількість парафій ПЦУ (раніше УПЦ КП) скоротилася з понад 40 до 7, а українських греко-католиків – з 11 (за іншими даними – 12) до 5.

Політика держави-окупанта під час широкомасштабного вторгнення вкрай негативно позначилася на основній релігійній структурі кримських українців – Кримській єпархії ПЦУ. Митрополит Сімферопольський і Кримський Климент на момент вторгнення у лютому 2022 р. перебував у справах у Києві і не міг повернутися до Криму. У травні 2022 р. окупанти захопили силовим шляхом собор святих рівноапостольних князів Володимира і княгині Ольги (головного кафедрального собору ПЦУ в Криму) у Сімферополі. Також були зайняті деякі інші сакральні та адміністративні приміщення єпархіального управління (частину його службових приміщень окупаційна адміністрація вже незаконно відібрала кілька років тому). Ризик виселення Кримської єпархії із собору виник у 2019 р. через незаконне рішення російських судів та окупаційної адміністрації, які використали для цього відмову єпархії проходити перереєстрацію за законодавством держави-агресора. За нашою оцінкою, станом на весну 2023 р. лишилося п'ять діючих парафій ПЦУ у тимчасово окупованому Криму, не кожна з яких має постійного священика. Громада ПЦУ у Євпаторії перебуває під постійним ризиком знищення церкви, оскільки ще у 2019 р. нелегітимний суд ухвалив рішення її розібрати, а ділянку повернути місту.

В результаті політики окупаційної адміністрації Кримська єпархія ПЦУ опинилася у вкрай критичному стані. Такі дії є не лише порушенням прав на свободу совісті та віросповідання громадян, а й ударом по громаді етнічних українців Криму, яких позбавляють останніх напівлегальних структур, які допомагали їм зберігати національну ідентичність.

Виїзд громадян України з Криму після оголошення мобілізації до лав російської армії

Протягом 2014–2023 рр. на тимчасово окуповану територію Криму з росії незаконно переселилася значна кількість громадян рф, які суттєво впливають на суспільно-політичну, соціально-економічну та етнодемографічну ситуацію в регіоні. Кількість колоністів експерти, як правило, оцінюють у діапазоні 500–800 тис., а деякі – близько мільйона, тобто вони чисельно переважають представників корінного кримськотатарського народу і не виключена можливість, що й кримських українців. Колонізатори не знають українських реалій, є носіями іншої політичної культури, що створює суттєвий додатковий тиск на носіїв української ідентичності.

На етапі широкомасштабної агресії держава-окупант провела кілька хвиль незаконної мобілізації в Криму до своєї армії. У зв'язку з цим помітна частина чоловічого населення окупованої території у 2022–2023 рр. була змушена виїхати на вільну територію України або за кордон. Велику частку серед них становили проукраїнськи налаштовані кримчани, які бажали уникнути призову, щоб не воювати проти власної країни. Така міграція призвела до зменшення фізичної присутності в Криму людей з українською громадянською чи етнічною ідентичністю.

Разом з тим успіхи Збройних сил України на фронті призвели до виїзду певної частини колонізаторів з Криму до росії.

Висновки. Під час широкомасштабного етапу агресивної і геноцидної війни росії проти України у лютому 2022 р. – 2023 р. тимчасово окупований Крим було

використано як плацдарм для агресії та окупації інших південноукраїнських регіонів, масових обстрілів ракетами з його території або кораблів, які базуються в кримських портах, цивільних і військових цілей на материковій Україні. Окупований півострів є також важливим шляхом доставки вантажів для російської армії, яка веде війну на українських землях. Успішні операції Збройних сил України із зупинення російського наступу у 2022 р., перенесення ними з серпня 2022 р. на територію Криму окремих збройних дій (влучання ракетами та дронами у військові цілі), підрив Керченського мосту восени 2022 р., поширення проукраїнських настроїв серед частини кримчан, одиночні антивоєнні акції та поступове розгортання організованого спротиву окупантам у Криму, в тому числі підривів залізничних шляхів, призвели до зростання відчуття загрози серед окупаційної адміністрації та військових, колонізаторів і частини антиукраїнськи налаштованих кримчан.

У 2022–2023 рр. суттєво погіршилися умови для збереження української громадянської та етнічної ідентичності в окупованому Криму. Основними причинами цього є:

- значне підвищення інтенсивності російської воєнної пропаганди, яка цілеспрямовано дегуманізує українців і використовує брутальні антиукраїнські наративи загалом;

- запровадження новел у російське законодавство, спрямованих на придушення антивоєнних та проукраїнських настроїв, широке застосування їх та російських репресивних і дискримінаційних законів у Криму;

- інтенсивне залучення до антиукраїнської пропаганди релігійних

організацій, популярних в Криму (три єпархії УПЦ МП/РПЦ і «Духовного управління Республіки Крим і Севастополя»);

- підвищення градусу українофобських настроїв та донощицтва серед колаборантів, частини проросійськи налаштованих кримчан і колонізаторів, які відчули загрозу своїм статусу та інтересам у зв'язку з успіхами української армії, поширенням проукраїнських настроїв та інтенсифікацією спротиву у Криму. Одним із яскравих проявів злочинної активності колаборантів став рух донощиків «Крымский СМЕРШ», який виник у 2022 р.;

- курс окупаційної адміністрації на цілковите знищення структур єдиної канонічної в Криму та автокефальної ПЦУ (символом чого стало захоплення у травні 2023 р. кафедрального собору Володимира і Ольги у Сімферополі), більшість парафіян якої на окупованому Кримському півострові становлять українці;

- виїзд з Криму частини проукраїнськи налаштованих кримчан з метою уникнути примусової мобілізації до лав держави-агресора.

У 2022–2023 рр. спостерігається інтенсифікація зусиль росії, її окупаційної адміністрації та колаборантів у тимчасово окупованому Криму щодо дискримінації та асиміляції громади кримських українців, викорінення української громадянської (політичної) та етнічної ідентичності. Носії останньої у Криму, ймовірно, відчувають збільшення тиску, а водночас у них може зростати і почуття оптимізму у зв'язку з успіхами української армії на фронті, зростанням надії на звільнення.

Прогноз щодо можливостей підтримання та захисту української

громадянської (політичної) та етнічної ідентичності в умовах окупації Криму, особливо під час нового етапу геноцидної війни проти України, стабільно негативний. Окупантам не вдається цілком їх знищити, проте вони послідовно ведуть політику щодо зменшення носіїв такої ідентичності, як через витіснення з Криму і позбавлення свободи, так і через асиміляцію, примусове нав'язування цінностей російської політичної спільноти.

Єдиним рішенням, яке здатне кардинально змінити ситуацію на краще, є звільнення Криму від російських окупантів та відновлення суверенітету та територіальної цілісності України. Разом з тим до того моменту українській стороні варто й далі використовувати механізми звернення до міжнародних організацій і судів для захисту прав кримчан-громадян України, фіксації злочинів проти них. Важливо також на цьому етапі розробити механізми ментальної реінтеграції кримчан, відновлення прав носіїв української громадянської та етнічної ідентичності, які постраждали в Криму в результаті дій російських окупантів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахтемко С. В Севастополі уволіли учителя за скryту українську пропаганду. *ForPost*. 07.09.2022. URL: <https://sevastopol.su/news/v-sevastopole-uvolili-uchitelya-zaskrytu-ukrainy> (дата звернення: 01.06.2023).
2. В Криму знесли СТО кримських татар, які відмовили в обслуговуванні російським окупантам. *Дзеркало тижня*. 14.08.2022. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/v-krimu-znesli-sto-krimskikh-tatar-jaki-vidmovili-v-obsluhovuvanni-rosijskim-okupantam.html> (дата звернення: 12.06.2023).
3. В окупованому Криму заарештували й оштрафували трьох кримчан за українські пісні. *Зміна*. 31.12.2022. URL: <https://zmina.info/news/v-okupovanomu-krymu-zaareshtuvaly-j-oshtrafuvaly-troh-krymchan-za-ukrayinski-pisni/> (дата звернення: 01.06.2023).
4. Веселова В. «Час боятися і мовчати минув»: кримчанин Богдан Зіза – про випробування у СІЗО та протест проти війни. *Крим. Реалії*. 06.03.2023. URL: <https://ua.krymr.com/a/bohdan-ziza-krym-evpatoria-protest-interviu/32303866.html> (дата звернення: 01.06.2023).
5. Воспитанники кримських дитячих домов и «Поезд надежды». *РИА Новости*. 20.10.2014. URL: <https://crimea.ria.ru/20141020/1029097726.htm> (дата звернення: 02.06.2023).
6. Галимзянов А. Не все российские муфтии поддержали военную спецоперацию на Украине. *Eadaily.com*. 31.03.2022. URL: <https://eadaily.com/ru/news/2022/03/31/nevse-rossiyskie-muftii-podderzhali-voennuyu-specoperaciyu-na-ukraine> (дата звернення: 15.06.2023).
7. Закликав допомагати росіянам: окупаційному муфтію мусульман Криму повідомили про підозру. *РБК-Україна*. 21.03.2023. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/zaklikav-dopomagati-rosiyanam-okupatsiyomu-1676994671.html> (дата звернення: 16.06.2023).
8. Заява Верховної Ради України «Про використання політичним режимом російської федерації ідеології расизму, засудження засад і практик расизму як тоталітарних і людиноненависницьких» від 02.05.2023 № 3078-IX. *Сайт ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3078-IX#n10> (дата звернення: 17.06.2023).
9. Іванець А. Підтримка «традиційними» релігійними організаціями РФ агресивної та геноцидної війни Росії проти України (період з 24.02.2022 р. по лютий 2023 р.). Київ: ТОВ «Видавничий дім «Українська культура», 2023. 48 с.

10. Как изменился национальный состав Крыма с 2014 по 2021 год. *Крымские новости*. 11.02.2023. URL: <https://crimea-news.com/society/2023/02/11/1019247.html> (дата звернення: 17.06.2023).
11. Конвенція про запобігання злочину геноциду і покарання за нього, прийнято і запропоновано для підписання, ратифікації чи приєднання резолюцією 260 А (III) Генеральної Асамблеї від 9 грудня 1948 року. *Prevent Genocide International*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3666673-diti-vijni-vikradenna-rosieiu-malenkih-ukrainciv-ak-zlocin-genocidu.html> (дата звернення: 10.06.2023).
12. Котенко Т. Жовто-сині нігті: в Криму жінку затримали за «небезпечний манікюр». *Главком*. 14.04.2022. URL: <https://glavcom.ua/country/society/zhovto-sini-nigtiv-okupovanomu-krimu-zhinku-zatrimali-zasocialno-nebezpechniy-manikyur-838120.html> (дата звернення: 17.06.2023).
13. Крим має позбутися всіх символів України – Аксьонов про перейменування вулиці Чорновола в Армянську. *Крим. Реалії*. 01.04.2022. URL: <https://ua.krymr.com/a/news-krym-ukraina-aksenov/31780998.html> (дата звернення: 01.06.2023).
14. Кримська єпархія УПЦ КП. *Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%8> (дата звернення: 01.06.2023).
15. Окупанти посилили «патріотичне виховання» у кримських школах. *Українформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3570922-okupanti-posilili-patrioticne-vihovanna-u-krimskih-skolah.html> (дата звернення: 10.06.2023).
16. Перепись населения в Крымском федеральном округе (2014). URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B> (дата звернення: 17.06.2023).
17. Про кількість і склад населення Автономної Республіки Крим за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року. URL: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/crimea/> (дата звернення: 12.06.2023).
18. Про кількість і склад населення Севастопольської міськради за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року. URL: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/sevastopol/> (дата звернення: 12.06.2023).
19. Пустіва В. Жительку Криму змусили вибачитися й оштрафували за слова «Слава Україні». *Кореспондент*. 15.06.2023. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4598515-zhytelku-krymu-zmusyly-vybachatysia-y-oshtrafuvaly-za-slova-slava-ukraini> (дата звернення: 15.06.2023).
20. Ракетні обстріли, військова база, політичні та релігійні переслідування: яким був Крим у 2022 році. *Детектор медіа*. 24.01.2023. URL: <https://cs.detector.media/blogs/texts/185138/2023-01-24-raketni-obstrily-viyskova-baza-politychni-ta-religiyniperesliduvannya-yakym-buv-krym-u-2022-rotsi/> (дата звернення: 12.06.2023).
21. Росіяни порушили ще одну кримінальну справу проти кримського політв'язня Олега Приходька. *Зміна*. 30.05.2023. URL: <https://zmina.info/news/rosiyanu-porushylyshhe-odnu-kryminalnu-spravu-proty-krymskogo-politvyaznya-olega-pryhadka/> (дата звернення: 12.06.2023).
22. Русскоязычное население на Украине ждет геноцид – глава Госсовета Крыма. *ИА Красная Весна*. 23.05.2023. URL: <https://rossaprimavera.ru/news/759c96cd> (дата звернення: 12.06.2023).
23. «Священна війна». Як РПЦ долучається до інформаційної агресії проти України. *Сайт Інституту масової інформації*. 11.11.22. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/svyashhenna-vijna-yak-rpts-doluchayetsya-do-informatsijnoyi-agresiyi-proty-ukrayiny-i48945> (дата звернення: 12.05.2023).
24. Смирнова А. Кто работает в «СМЕРШ». *Новая газета*. 21.04.2023. URL: <https://novayagazeta.ru/articles/2023/04/21/kto-rabotaet-v-smersh> (дата звернення: 03.06.2023).
25. Смирнова Л. Муфтий Крима призвал молиться за ушедших на фронт и проклял

Чубарова с компанией. *Политнавигатор*. 28.09.2022. URL: <https://www.politnavigator.net/muftijj-kryma-prizval-molitsya-za-ushed-shikh-na-front-i-proklyal-chubarova-s-kompaniej.html> (дата звернення: 12.06.2023).

26. Судебные процессы в отношении крымчан, выступающих против российской агрессии. 15 месяцев войны. *Крымский процесс*. 25.05.2023. URL: <https://crimean-process.org/cudebnye-procressy-v-otnoshenii-krymchan-vystupayushhih-protiv-rossijskoj-agressii-15-mesyaczev-vojny-ukr/> (дата звернення: 12.06.2023).

27. Ткачук М. Віолета Столярова: Писала на паркані: «Севастополь – це Україна» – і відчувала полегшення. Бо я не така, як вони. *Новинарня*. 12.05.2023. URL: <https://povynarnia.com/2023/05/12/vstoliarova/> (дата звернення: 12.06.2023).

28. У Севастополі донесли на студента з Маріуполя за прапорець України у нього вдома. *Крим. Реалії*. 14.04.2023. URL: <https://ua.krymr.com/a/news-sevastopol-student-mariupol/32363621.html> (дата звернення: 12.06.2023).

29. Шойгу обязал военных изучить статью Путина об Украине. *РБК*. 15.07.2021. URL: <https://www.rbc.ru/politics/15/07/2021/60f0475d9a7947b61f09f4be> (дата звернення: 12.06.2023).

30. Штрафи й арешти за «Червону каліну»: суд у Криму покарав 6 людей за весілля з українськими піснями. *Ком'юніті*. 14.09.2022. URL: <https://communityua.com.ua/%D1%88%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%84%D0%B8-%D0%B9-%D0%B0%D1%80%D0%B5%D1%88%D1%82%D0%B8-%D0%B7%D0%B0-%D1%87%D0%B5%D1%80%D0%B2%D0%BE%D0%BD%D1%83-%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D1%83-%D1%81%D1%83/> (дата звернення: 12.06.2023).

REFERENCES

1. АКХТЕМКО, S. (2022). In Sevastopol a Teacher was Fired for Covert Ukrainian Propaganda. [online] *For-Post*. Available at: <https://sevastopol.su/>

[news/v-sevastopole-uvolili-uchitelya-zaskrytuyu-propagandu-ukrainy](https://sevastopol.su/news/v-sevastopole-uvolili-uchitelya-zaskrytuyu-propagandu-ukrainy) [Accessed 1 June 2023]. [In Ukr.]

2. In Crimea, the Service Station of the Crimean Tatars, who Refused to Serve the Russian Occupiers, was Demolished. [online] *Mirror of the Week*. Available at: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/v-krimu-znesli-sto-krimskikh-tatar-jaki-vidmovili-v-obsluhovuvanni-rosijskim-okupantam.html> [Accessed 12 June 2023]. [In Ukr.]

3. In occupied Crimea, Three Crimeans were Arrested and Fined for Singing Ukrainian Songs. [online] *Zmina*. Available at: <https://zmina.info/news/v-okupovanomu-krymu-zaareshtuvaly-j-oshtrafuvaly-troh-krymchan-za-ukrayinski-pisni/> [Accessed 1 June 2023]. [In Ukr.]

4. VESELOVA, V. (2023). “The Time to be Afraid and Silent has Passed”: Crimean Bohdan Ziza - about the Trials in the Pre-Trial Detention Center and the Protest Against the War. [online] *Crimea. Realities*. Available at: <https://ua.krymr.com/a/bohdan-ziza-krym-evpatoria-protest-interviu/32303866.html> [Accessed 1 June 2023]. [In Ukr.]

5. Pupils of Crimean Orphanages and “Train of Hope”. [online] *RIA Novosti*. Available at: <https://crimea.ria.ru/20141020/1029097726.html> [Accessed 2 June 2023]. [In Rus.]

6. HALYMZIANOV, A. (2022). Not all Russian Muftis Supported the Military Special Operation in Ukraine. [online] *Eadaily.com*. Available at: <https://eadaily.com/ru/news/2022/03/31/ne-vse-rossiyskie-muftii-podderzhali-voennuyu-specoperaciyu-na-ukraine> [Accessed 15 June 2023]. [In Rus.]

7. Called for Help to the Russians: the Occupation Mufti of Muslims of Crimea was Informed about the Suspicion. [online] *RBC-Ukraine*. Available at: <https://www.rbc.ua/rus/news/zaklikav-dopomagati-rosiyanam-okupatsynomu-1676994671.html> [Accessed 16 June 2023]. [In Ukr.]

8. *Statement of the Verkhovna Rada of Ukraine, “On the Use of the Ideology of Racism by the Political Regime of the Russian*

Federation, Condemnation of the Foundations and Practices of Racism as Totalitarian and Misanthropic, as of May 2, 2023, № 3078-IKh. [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3078-IX#n10> [Accessed 17 June 2023]. [In Ukr.]

9. IVANETS, A. (2023). *Support by “Traditional” Religious Organizations of the Russian Federation for Russia’s Aggressive and Genocidal War Against Ukraine (Within the Period from February 24, 2022 to February 2023)*. Kyiv: TOV Publishing House Ukrainian Culture, 48 p. [In Ukr.]

10. How the National Composition of Crimea has Changed from 2014 to 2021. [online] *Crimea News*. Available at: <https://crimea-news.com/society/2023/02/11/1019247.html> [Accessed 17 June 2023]. [In Rus.]

11. The Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, Adopted and Proposed for Signature, Ratification, or Accession by Resolution 260 A (III) of the General Assembly of December 9, 1948. [online] *Prevent Genocide International*. Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3666673-diti-vijni-vikradenna-rosieiu-malenkih-ukraincivak-zlocin-genocidu.html> [Accessed 10 June 2023]. [In Ukr.]

12. KOTENKO, T. (2022). Yellow-Blue Nails: in Crimea, a Woman was Detained for “Dangerous Manicure”. [online] *Glavkom*. Available at: <https://glavcom.ua/country/society/zhovto-sini-nigti-v-okupovanomu-krimuzhinku-zatrimali-za-socialno-nebezpechniy-manikyur-838120.html> [Accessed 17 June 2023]. [In Ukr.]

13. Crimea should Get Rid of all Symbols of Ukraine – Aksyonov about Renaming Chornovola Street to Armianska Street. [online] *Crimea. Realities*. Available at: <https://ua.krymr.com/a/news-krym-ukraina-aksenov/31780998.html> [Accessed 1 June 2023]. [In Ukr.]

14. Crimean Diocese of the UOC KP. [online] *Wikipedia*. Available at: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%8> [Accessed 1 June 2023]. [In Ukr.]

15. The Occupiers Strengthened “Patriotic Education” in Crimean Schools. [online] *Ukrinform*. Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3570922-okupanti-posilili-patrioticne-vihovanna-u-krimskih-skolah.html> [Accessed 10 June 2023]. [In Ukr.]

16. *Population Census in the Crimean Federal District (2014)*. [online] Available at: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B> [Accessed 17 June 2023]. [In Rus.]

17. *About the Number and Composition of the Population of the Autonomous Republic of Crimea According to the Results of the All-Ukrainian Population Census of 2001*. [online] Available at: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/crimea/> [Accessed 12 June 2023]. [In Ukr.]

18. *About the Number and Composition of the Population of the Sevastopol City Council According to the Results of the All-Ukrainian Population Census of 2001*. [online] Available at: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/sevastopol/> [Accessed 12 June 2023]. [In Ukr.]

19. PUSTIVA, V. (2023). Resident of Crimea was Forced to Apologize and Fined for Saying “Glory to Ukraine”. [online] *Korrespondent*. Available at: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4598515-zhytelku-krymu-zmusyly-vybachatysia-y-oshtrafuvalyza-slova-slava-ukraini> [Accessed 15 June 2023]. [In Ukr.]

20. Missile Attacks, Military Base, Political and Religious Persecution: what Crimea was Like in 2022. [online] *Detector Media*. Available at: <https://cs.detector.media/blogs/texts/185138/2023-01-24-raketni-obstrilyviyskova-baza-politychni-ta-religiyniperesliduvannya-yakym-buv-krym-u-2022-rotsi/> [Accessed 12 June 2023]. [In Ukr.]

21. The Russians Initiated Another Criminal Case Against the Crimean Political Prisoner Oleg Prykhodko. [online] *Zmina*. Available at: <https://zmina.info/news/rosiyan-porushylyshhe-odnu-kryminalnu-spravu-proty-krymskogo-politvyaznya-olega-pryhadka/> [Accessed 12 June 2023]. [In Ukr.]

22. Genocide Awaits the Russian-Speaking Population in Ukraine – the Head of the State Council of Crimea. [online] *IA Red Spring*. Available at: <https://rossaprimavera.ru/news/759c96cd> [Accessed 12 June 2022]. [In Rus.]
23. “Holy war”. How the Russian Orthodox Church Joins the Informational Aggression Against Ukraine. [online] *Website of the Institute of Mass Information*. Available at: <https://imi.org.ua/monitorings/svyashhenna-vijnayak-rpts-doluchayetsya-do-informatsijnoyi-agresiyi-proty-ukrayiny-i48945> [Accessed 12 June 2023]. [In Ukr.]
24. SMIRNOVA, A. (2023). Who Works in SMERSH. [online] *Novaya Gazeta*. Available at: <https://novayagazeta.ru/articles/2023/04/21/kto-rabotaet-v-smersh> [Accessed 12 June 2023]. [In Ukr.]
25. SMIRNOVA, L. (2022). The Mufti of Crimea Urged to Pray for those who had Gone to the Front and Cursed Chubarov and his Company. [online] *Politnavigator*. Available at: <https://www.politnavigator.net/muftijj-kryma-prizvalmolitsya-za-ushedshikh-na-front-i-proklyalchubarova-s-kompaniej.html> [Accessed 12 June 2023]. [In Rus.]
26. Lawsuits against Crimeans Opposed to Russian Aggression. 15 Months of War. [online] *Crimean Process*. Available at: <https://crimean-process.org/cudebnye-procressy-v-otnoshenii-krymchan-vystupayushhjih-protiv-rossijskoj-agressii-15-mesyaczev-vojny-ukr/> [Accessed 12 June 2023]. [In Rus.]
27. TKACHUK, M. (2023). Violeta Stoliarova: I Wrote on the Fence: “Sevastopol is Ukraine” – and Felt Relief. Because I’m not Like they are. [online]. *Novynarnia*. Available at: <https://novynarnia.com/2023/05/12/vstoliarova/> [Accessed 12 June 2023]. [In Ukr.]
28. *In Sevastopol, a Student from Mariupol was Reported for the Flag of Ukraine at his Home* [online]. Available at: <https://ua.krymr.com/a/news-sevastopol-student-mariupol/32363621.html> [Accessed 12 June 2023]. [In Ukr.]
29. *Shoigu Ordered the Military to Study Putin’s Article about Ukraine*. [online] Available at: <https://www.rbc.ru/politics/15/07/2021/60f0475d9a7947b61f09f4be> [Accessed 12 June 2023]. [In Ukr.]
30. Fines and Arrests for «Red Viburnum»: a Court in Crimea Punished 6 People for a Wedding with Ukrainian Songs. [online] *Community*. Available at: <https://communityua.com.ua/%D1%88%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%84%D0%B8-%D0%B9-%D0%B0%D1%80%D0%B5%D1%88%D1%82%D0%B8-%D0%B7%D0%B0-%D1%87%D0%B5%D1%80%D0%B2%D0%BE%D0%BD%D1%83-%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D1%83-%D1%81%D1%83/%D0%BD%D1%83-%D1%81%D1%83/> [Accessed 12 June 2023]. [In Ukr.]